

SEPPO HENTILÄ

Aseveljeyden nurjalla puolella: saksalaisten sotavankileirit Suomessa 1941–44

Kansallisarkiston projektin ”Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset” ansiosta sotavankitutkimus on Suomessa harpannut roiman askeleen eteenpäin. Projektin tutkimusjohtaja Lars Westerlund on kirjoittanut monografian saksalaisten sotavankileireistä Suomessa ja toimittanut kokoomateoksen *Sotavangit ja internoidut*, joka sisältää 20 tutkielmaa Suomen ja Pohjois-Norjan sotavankileireistä, sotavankien kohtelusta, internoiduista ja Neuvostoliitto palautettujen kohtaloista. Professori Seppo Hentilä arvioi teoksia.¹

■ Saksalaisjoukoilla oli 1941–44 Suomessa ja lähialueilla runsaat sata sotavankileiriä. Kaksi niistä oli ns. pääleirejä (Stalag), toinen Kuolajärvellä vanhassa Sallassa ja toinen Norjan puolella Kirkkoniemen Elvenesissä. Kun saksalaisten hyökkäys Petsamon rintamalla juuttui lähes alkuunsa paikoilleen, he saivat myös sotavankeja huomattavasti vähemmän kuin oli odotettu, vain muutamia tuhansia. Määrä oli tarpeeseen nähden täysin riittämätön. Sen vuoksi saksalaiset joutuivat tuomaan Suomeen noin 20 000 sotavankia muualta, eteläisiltä rintamilta, etenkin Puolasta, Ukraïnasta ja jopa Balkanilta saakka. Kansallisuuksien, kielten

ja uskontojen kirjo oli sotavankien keskuudessa sen vuoksi erittäin suuri.

Sotavankeja tarvittiin Pohjois-Suomen ankarissa oloissa runsaasti. Ilman vankityövoimaa saksalaiset eivät olisi yksinkertaisesti selviytyneet päivästä toiseen. Vangit pitivät yllä 200 000 sotilasta käsittäneen armeijan elämisen kannalta välttämätöntä infrastruktuuria; he hakkasivat polttopuut, lämmittivät parakit, korjasivat tiet kulkukelpoisiksi, loivat lumet, pitivät tiet kulkukelpoisina, jne.

Saksalaisilla oli Pohjois-Suomessa koko sodan ajan valtavia rakennushankkeita; he mm. kunnostivat Rovaniemen ja Petsamon Liinahamarin välistä Jäämerentietä ja rakensivat kokonaan uuden tien Suomen käsi-varteen Karesuvannosta Kilpisjärvelle ja sieltä edelleen valtameren rannalle Norjan Skibotniin. Sotavangit kunnostivat Perämeren satamia ja Pohjois-Suomen lentokenttiä, ja heillä teetettiin paljon metsänhakuutöitä. Runsaasti vankityövoimaa oli käytössä myös Hyrynsalman ja Kuusamon välisen kapearaiteisen rautatien rakennustyömaalla.

Saksalaisten sotavankileireistä Suomessa on tähän asti tiedetty melko vähän. Sotapahtumat, suomalais-saksalaisen aseveljeyden poliittinen historia, Lapin sota sekä siviiliväestön ja sotilaiden kohtaamiset ja yhteiselo Pohjois-Suomessa ovat kiinnostaneet tutkijoita enemmän. Tutkimuksen vähäisyyttä on perusteltu sillä, että taistelujen ulkopuolella mahdollisesti tapahtuneista

1. Lars Westerlund (2008) *Saksan vankileirit Suomessa ja raja-alueilla 1941–1944*, Tammi: Helsinki, 386 s.; Lars Westerlund (toim.) (2008) *Sotavangit ja internoidut. Prisoners of War and Internees*, Kansallisarkiston artikkelikirja, Helsinki, 568 s.

Julmuuksista ei ole jäänyt dokumentteja. Tämä hiljaisuus on saanut tutkijat päätelemään, että kenties Suomessa ei sittenkään – ei edes saksalaisen vastuulla olleessa Pohjois-Suomessa – noudatettu samoja tuhoamissodan lakeja kuin muilla rintamilla. Tämä tulkinta on soveltunut hyvin siihen puhtoiseen kuvaan, jota suomalaiset ovat viime sodistaan vaalineet.

Viime sotien muisto onkin Suomessa merkittävä mutta myös kovin merkillinen asia. Suomi taisteli hävinneellä puolella mutta säilytti itsenäisyytensä. Suomessa ei tapahtunut sellaista järjestelmänmuutosta, joka olisi vaatinut sisäistä välienselvittelyä sotapolitiikasta. Vanha eliitti saattoi johtaa maan sodasta rauhaan. Siksi Suomessa ei, toisin kuin kaikissa muissa Saksan vaikutuspiiriin sodan aikana kuuluneissa maissa, jouduttu myöskään tekemään tiliä yhteistyöstä Natsi-Saksan kanssa.

Sodista on tullut Suomessa yksi tärkeimmistä kansakunnan identiteettiä rakentavista tekijöistä. Kun sotien muistosta on tullut suomalaisille pyhä asia, on uskoteltu ja lopulta totuttu myös uskomaan, että sotilaamme myös taistelivat puhtaammin aseina kuin muut. Sodan kuvaa rumentavien asioiden käsittelyä on historian tutkimuksessa näihin asti vältelty. Moniosaisissa sotahistorian yleisesityksissä esimerkiksi venäläisten sotavankien luovutukset saksalaisille on kuitattu muutamalla rivillä.

Hiljaisuuden murtamiseen tarvittiin tiedeyhteistön ulkopuolelta tullut sysäys. Toimittaja Elina Sanan vuonna 2003 ilmestynyt kirja suomalaisten jatkosodan aikana saksalaisille tekemistä ihmisluovutuksista herätti epäilyn Suomen salatusta holokaustista. Tämä epäily ylitti kansainvälisen uutiskynnyksen, ja Suomen oli välttämätöntä selvittää asia mahdollisimman nopeasti. Valtion erityisrahoituksella käynnistettiin 2004 Kansallisarkistoon sijoitettu nelivuotinen tutkimusprojekti ”Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset 1939–1955”. Projektin tutkimusjohtaja Lars Westerlund on julkaissut teoksen saksalaisten sotavankileireistä ja kokoomateoksen sotavangeista ja internoiduista. Laajaa julkista huomiota ovat herättäneet myös Oula Silvennoisen väitöskirja suoma-

laisten ja saksalaisten poliisiyhteistyöstä sekä Antti Kujalan kirja vankisurmista, suomalaisten laittomasti tappamista neuvosto-sotavangeista, joita oli kaikkiaan noin tuhat.

Kansallisarkiston projektin ”Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset” ansiosta sotavankitutkimus on Suomessa harpannut roiman askeleen eteenpäin. Projekti on tehnyt kiitettävästi yhteistyötä myös eri maiden sotavankitutkijoiden kanssa. Yhteyksistä etenkin saksalaisten, norjalaisten ja venäläisten tutkijoiden kanssa on muodostunut toimiva kansainvälinen sotavankitutkijoiden verkosto. Saksan sotavankileirejä Suomessa käsittelevän teoksensa ohella Westerlund on toimittanut myös kokoomateoksen *Sotavangit ja internoidut*, joka sisältää 20 tutkielmaa Suomen ja Pohjois-Norjan sotavankileireistä, sotavankien kohtelusta, internoiduista ja Neuvostoliittoon palautettujen kohtaloista. Kirjoittajat kuuluvat edellä mainittuun sotavankitutkijoiden verkostoon. Artikkeleita on kolmella kielellä, suomeksi, englanniksi ja norjaksi. Niissä käsitellään lähinnä erityisryhmiä, kuten juutalaisia, jugoslaviaalaisia tai kaukasialaisia sotavangeja, venäläisiä lentäjävangeja tai toisen maailmansodan aikana Brittiläisen kansainyhteisön ja muiden vihollismaiden satamiin internoituja suomalaisia merimiehiä. Kokoelmassa on myös artikkeli korkea-arvoisimman neuvostosotavangin, kenraali Kirpitsnikovin sotavankiudesta Suomessa sekä hänen palauttamisestaan Neuvostoliittoon, jossa hänet teloitettiin. Artikkelikirja sisältää runsaasti kiinnostavaa detaljitietoa mutta kokonaisuus on epätasainen, ja monissa kirjoituksissa esiintyy päällekkäisyyttä ja toistoja.

Westerlundin työtä on kovasti vaikeuttanut lähdeaineiston tavaton sirpaleisuus. Brittiläistiedon mukaan saksalaiset tuhosivat vankileirejä koskevat arkistonsa syksyllä 1944, kun joukot vetäytyivät Suomesta Norjaan. Saksalaisjoukkojen (AOK 20) arkistossa sotavankikysymyksestä on vain hajatietoja. Rovaniemellä sijainneen Yhteyssesikunta Roin alaisuudessa palvelleet satakunta suomalaista upseeria, jotka oli sijoitettu yh-

teysupseereiksi Saksan sotavoimien eri tason esikuntiin, käsittelivät sotavankiasioita jossain määrin. Arkistosta puuttuvat kuitenkin kokonaan vuoden 1941 raportit. Westerlund epäileekin esikunnan päällikön, eversti Oiva Willamon puhdistaneen kiusallisimmat osat arkistosta pois.

Westerlund käsittelee kirjassaan myös Saksan työjärjestön ”Organisation Todtin” toimintaa Pohjois-Suomen työmailla. Tästä ei ole aikaisemmin tiedetty juuri mitään. Organisation Todtin *Einsatz Finnland* käytti sekä neuvostosotavankeja että eri maista tuotuja pakkotyöläisiä. Nimensä järjestö oli saanut legendaarisen johtajansa Fritz Todtin mukaan. Tapaturmaiseen kuolemaansa 1942 saakka hän toimi myös Saksan valtakunnan suunnitteluministerinä. Todtin seuraajaksi nousi Hitlerin lempiarkkitehti Albert Speer, joka vieraili Lapissa joulukuussa 1943.

Suomeen tuotiin pakkotyöhön myös saksalaisia rangaistusvankeja, joiden olot olivat, jos mahdollista, vieläkin surkeammat kuin sotavankien. Sadat suomalaiset sotilaat ja siviilit ovat kertoneet nähneensä, miten ankarasti saksalaiset kohtelivat myös omia sotilaitaan. Melko vähäisestäkin sotilaskurin rikkomisesta, esimerkiksi eräässä tapauksessa lumiaidasta revittyjen lautojen polttaminen kamiinassa, saattoi saada kuolemantuomion.

Saksalaiset ottivat Neuvostoliittoa vastaan suuntautuneella sotarekellään kaikkiaan peräti 5,7 miljoonaa sotavankia. Heistä 3,3 miljoonaa menehtyi vankeudessa. Sen sijaan saksalaisten vangiksi joutuneista länsiliittoutuneiden sotilasta kuoli vain 3–5 prosenttia, eli neuvostosotavankien kuolleisuus oli heihin verrattuna jopa kymmenkertainen. Saksa kävi itärintamalla säälimätöntä tuhomais- ja rotusotaa. Ns. komissaarikäskyn mukaan, poliittiset upseerit eli politrukit, johtavat kommunistit ja muut valtion kannalta tärkeät henkilöt sekä juutalaiset oli erotettava joukosta ja teloitettava.

Kuolajärven ja Elvenesin Stalageilla tapahtuivat sotavankien järjestelmälliset teloitukset. Niistä vastasi SS:n tappajakomennuskunta *Einsatzkommando Finnland*. Westerlundin johtamassa projektissa työskennellyt Oula Silvennoinen on väitöskirjassaan

(2008) osoittanut, että Suomen valtiollinen poliisi Valpo asetti saksalaisten avuksi Kuolajärven ja Elvenesin pääleireille 12 hengen suomalaiskomennuskunnan, jonka varsinaiset tekijämiehet olivat Rovaniemen osastosta. Suomalaisten tehtävänä oli seuloa sotavankien joukosta juutalaisia, poliittisia komissaareja, johtavia kommunisteja ja muita tuhottavaksi määriteltyjä.

Suomessa olleilla saksalaisten sotavankileireillä kuolleisuus oli Westerlundin mukaan 20 prosentin luokkaa eli selvästi itärintaman keskitasoa alhaisempi. Selitys on äärimmäisen raadollinen: työhaluisia ja -kykyisiä vankeja pidettiin hengissä ensisijaisesti siksi, että he olivat Saksan sodankäynnille välttämätön resurssi. Koska Suomessa ja Norjassa olleiden saksalaisjoukkojen huoltotilanne oli koko sodan ajan hyvä ja vakaa, myös sotavangeista voitiin pitää huolta paremmin kuin muualla. Westerlund on löytänyt dokumentteja jopa valtakunnan korkeimman johdon edustajien lausunnoista, joiden mukaan työkuuntoisten vankien ravinnosta ja terveydenhuollosta ei saanut liiaksi tinkiä. Sen sijaan sairauden vuoksi työkykynsä menettäneiden kohtalo oli armaton.

Yksi Westerlundin mielenkiintoisimmista tutkimustuloksista on se, että suomalaisten käsiin joutuneiden neuvostosotavankien kuolleisuus (noin 30 prosenttia) oli selvästi korkeampi kuin heidän kuolleisuutensa saksalaisten leireillä Suomessa (noin 20 prosenttia). Westerlund toteaa, että tämä saattaa tuntua suomalaisista oudolta ja yllättävältä, sillä aikalauskertomuksissa korostuu nimenomaan saksalaisten julmuus.

Rosja ja säröjä jatkosodan kuvassa

Suomalaiset ottivat jatkosodassa noin 65 000 neuvostoliittolaista sotavankia. Heistä lähes joka kolmas menehtyi vankeudessa, valtaosa aliravitsemukseen ja tauteihin. Westerlund kysyy, mistä sotavankien erittäin korkea kuolleisuus Suomessa johtui, mutta tässä kohtaa jäädään vielä perusteellista vastausta vaille. Erityisen suuri kuolleisuus oli talvella 1941–42, jolloin elintarvikepula oli pahimmillaan. Suomalaiset olivat selväs-

ti valmistautumattomia näin suuriin vankimääriin. Kaikkia varten ei ollut edes parakeja, ja suuri osa vangeista joutui talvioloissa-kin yöpyään jonkinlaisissa laavuntapaisissa. Mutta tämä ei selitä kuolleisuuskatastrofin mittasuhteita kuin osittain. Osa päällystöstä toimi rasistisen ryssävihan vallassa ja piti venäläisiä ali-ihmisinä, joiden kärsimyksistä ei tarvinnut piitata. Kostonhalu ja välinpitämättömyys olivat vallalla niin kauan kuin Saksan – ja sen rinnalla Suomen – voittoa pidettiin varmana.

Sotavankien erottelu ja erilliskohtelu etnisten, uskonnollisten, poliittisten tai muiden kriteerien perusteella oli kansainvälisissä sopimuksissa kielletty, mutta tätä kieltoa rikkoi myös Suomi. Kuvaavaa on se, että suomensukuisten sotavankien kuolleisuus oli suomalaisten käsissä vain pari prosenttia, eli samaa luokkaa kuin länsiliittoutuneiden kuolleisuus saksalaisten käsissä.

Elina Sana kiinnitti kirjassaan erityistä huomiota neuvostosotavankien ja siviilien luovutuksiin saksalaisille. Westerlundin tutkimuksen mukaan Suomen luovuttamien sotavankien määrä oli runsaat 2 300. Suurin osa luovutuksista tapahtui vuoden 1942 aikana Etelä-Suomessa. Vastaavasti saksalaiset luovuttivat suomalaisille noin 1 400 suomensukuista sotavankia. Heistä suurin osa värväytyi Suomen armeijaan ns. heimosotureiksi.

Suomalaisten ottamissa sotavangeissa oli 477 juutalaista. Saksalaisille luovutettujen vankien joukossa juutalaisia oli 51, mutta ei ole mitään näyttöä siitä, että nimenomaan juutalaisuus olisi ollut syynä luovuttamiseen. Tältä osin Elina Sanan kirjan herättämä epäily osoittautui perusteettomaksi. Suomen leireillä kuoli juutalaisvangeista vajaa neljännes eli selvästi vähemmän kuin neuvostosotavangeista keskimäärin.

Westerlund on kirjoittanut kokoomateokseen ”Sotavangit ja internoidut” artikkelin neuvostosotavankien joukkokuolemasta Suomen vankileireillä talvella 1941–42. Hänen mukaansa kansainvälisellä Punaisella Ristillä oli varsin hyvä kokonaiskuva myös Suomen sotavankitilanteesta ja oloista vankileireillä, mutta sen toimet katastrofin estämiseksi jäivät ponnottomiksi. Avustustoi-

mina oli keskittynyt sotasairaaloihin, eikä sotavankien auttamista edes vakavasti harkittu. Westerlund toteaaakin, etteivät neuvostosotavangit olleet Punaiselle Ristille ”houkutteleva” avustuskohde. Myös Suomessa järjestön johto kuului maan valtaeliittiin, joka tuki joko avoimesti tai vähintään hiljaisesti Saksan sodankäyntiä. Marsalkka Mannerheim, joka oli samanaikaisesti myös Suomen Punaisen ristin puheenjohtaja, kääntyi kansainvälisen komitean puoleen vasta maaliskuussa 1942, kun kuolema oli niittänyt sotavankileireillä satoaan jo yli puolen vuoden ajan.

Westerlund pohtii kansainvälisen oikeuden näkökulmasta Suomen vastuuta Saksan sotavankipolitiikasta Suomen alueella. Maamme korkeimman poliittisen ja sotilajohdon vastuu jää toistaiseksi avoimeksi. Lähteiden vaikeneminen ja tietoinen tuhoaminen syksyllä 1944 voi tehdä tähän kysymykseen vastaamisen vaikeaksi. Suomi olisi toki itsemääräämisoikeutensa nojalla voinut valvoa sitä. Ilmeisesti kuitenkin esimerkiksi saksalaisten rangaistusvankien tuonti Suomeen tapahtui kaikessa hiljaisuudessa vain sotilasviranomaisten ollessa asiasta tietoisia. Saksalaiset eivät piitanneet tässä asiassa Suomen survereniteetista. Tämä näkyi myös siinä, että he eivät kunnioittaneet millään tavalla myöskään Suomen ja Norjan välistä valtakunnanrajaa.

Suomen viranomaiset eivät millään tavalla pyrkineet saksalaisten toimia rajoittamaan. Taistelu yhteistä vihollista vastaan yhdisti. Niinpä Yleisesikunta Roin päällikkö eversti Willamokin lupasi joskus keväällä 1942 ystävälleen, saksalaisjoukkojen komentajalle kenraali Eduard Dietlille, ettei hän nauti muita alkoholijuomia kuin punaviiniä ennen kuin Leningrad on vallattu. Westerlundin mukaan saksalaistenkin keskuuteen levisi hokema: ”Oberst Willamo trinkt nur Rotwein.”

Saksan VI armeijan Stalingradissa helmikuussa 1943 kärsimä tappio muodostui käännekohtaksi myös sotavankien kohtelussa. Kotijoukkojen esikunta ja Päämaja ryhtyivät toimiin sotavankien tilanteen parantamiseksi. Epäkohtiin ja laittomuuksiin puututtiin kuitenkin vain yksittäistapauksis-

sa. Ennemminkin pyrittiin varmistamaan se, että asiakirjoihin jäisi kuva toiminnan laillisuudesta. Esimerkiksi kaikki teloituksiin viittaava oli kuolintodistuksista poistettava, ja syksyllä 1944 hävitettiin arkaluontoisia asiakirjoja runsain määrin.

Toki on syytä todeta, että vain murto-osa suomalaisista rintamasotilaista ja siviiliviranomaisista syyllistyi sotarikoksiin. Mutta kenestä hyvänsä saattoi tietyissä oloissa ja tilanteissa tulla tappaja. Tämä on käynyt toteen kaikissa sodissa kautta aikojen. Saksassa juuri tämän tosiasian tunnustaminen on tehnyt kaikkein eniten kipeää. Vähitellen on kuitenkin myönnetty, että Hitler ja hänen joukkionsa eivät olisi millään voineet toteuttaa miljoonien juutalaisten joukkomurhaa. Sen tekijöiksi tarvittiin myös ihan tavallisia *Wehrmachtin* sotilaita.

Jatkosodan kuvaan ilmaantuneiden rosojen ja säröjen käsittely on kestänyt Suomes-

sa yllättävän pitkään. Tältä osin suomalainen historian tutkimus ei saa vielä kovin korkeaa arvosanaa. Myös suuren yleisön yllättyneet ja osin vihaiset reaktiot sodan puhtautta rikkovia tutkimustuloksia vastaan kertovat siitä, että jatkosodan varjopuolten avoin käsittely vielä kesken. Tässä olemme jäljessä useimmista Euroopan muista demokraattisista maista mutta toki pitemmällä kuin Venäjä tai muut Itä-Euroopan maat. Kansallisarkiston ”Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset” -projektin tutkimustulosten herättämä uusi jatkosotakeskustelu panee kysymään, eikö kansallinen historiakuvaamme vieläkään ole riittävän vahva siihen, että uskaltaisimme katsoa totuutta avoimesti silmiin. Eihän siihen tarvita muuta kuin että myönnämme sen, ettemme olleet sen pahempia kuin muutkaan. Mutta miksi olisimme olleet myöskään muita parempia? ■